
UDK 81'342:792
792(497.4)"20"
Prethodno priopćenje

Tomaž Gubenšek
AGRFT Ljubljana, Slovenija

GOVORNA RASLOJENOST U SUVREMENOM SLOVENSKOM KAZALIŠTU

SAŽETAK

Suvremeno se kazalište u svojim uprizorenjima vrlo slobodno koristi tekstom, odnosno predloškom teksta. Kako i na koji će se način napisana riječ realizirati u predstavi, ovisi o mnogo različitih konceptata. Posljednjih nekoliko godina u slovenskom kazališnom stvaralaštvu dogodile su se mane, iako ne nevažne promjene u uporabi govora u predstavi. Nakon razdoblja u kojem je govor bio potisnut u drugi plan (u korist vizualnih elemenata predstave) ili je bio samo korektna aktualizacija napisanog dramskog teksta, sada možemo ustanoviti da stvaratelji predstava u posljednjih nekoliko sezona svjesno upotrebljavaju govornu komunikaciju radi što veće komunikacijske koherentnosti. U želji za neposrednošću, živošću kazališnoga govora, često se odlučuju za govorne stilove niže od onih koji su predloženi u napisanom tekstu.

U članku o govornoj raslojenosti pokušao sam pregledati čimbenike koji utječu na odluku o govornoj razini u nekim slovenskim predstavama: U očekivanju Godota, Malograđanska svadba, Škrtac, Obiteljske priče, Ljepotica iz Leenana, Sharpen your senses, Limunada Slovenica i Jedan, dva tri (izbor tekstova i predstava obuhvaća različite vrste predstava u različitim slovenskim kazalištima).

Ključne riječi: *umjetnički jezik, aktualizacija dramskog teksta, govorni stil, slovensko kazalište*

Velika većina predstava koje nastaju na slovenskom kazališnom prostoru kao podlogu uzimaju napisane dramske (ali i druge) tekstove. Promjene koje se događaju pri prijenosu jednog znakovnog sustava u drugi, specifične su za tu umjetnost. U realizaciji kazališne predstave tekst se "stapa" s ostalim elementima koji čine predstavu i tako postaje samo jedan od konstitutivnih elemenata i ne više jedini izvor informacija. Naravno, taj proces stavlja istraživača pred brojne probleme koje ću dotaknuti u tekstu. Već na razini funkcionalnih stilova jezika dramatika spada u umjetnički jezik, koji je stilski teško opredjeljiv: "Umjetnički jezik je jezik umjetničke proze, pjesme i drame. Najlakše ga je odrediti u odnosu na preostala 3 funkcionalna stila" (prevedeno prema: Toporšič, 2000:31). Međutim, u kazališnoj predstavi radi se još o nečem. Tekst je realiziran u zvučnoj i vizualnoj slici koju primatelj prima. U svakoj aktualizaciji¹ dramskog teksta susrećemo se s njegovom specifičnošću, koja ga već na ontološkoj razini odvađa od ostalih literarnih djela. Naime, dramski tekst možemo čitati najmanje na dva načina: kao literarno djelo koje možemo interpretirati alatom književne teorije i povijesti i kao kazališni predložak koji predstavlja ishodište za kasniju realizaciju u sklopu kazališne predstave

"Za razmišljanje o drami uvijek je odlučna predstava jer je dramski tekst u mnogome njezin inspirativni temelj, tematsko ishodište ili njena sadržajna jezgra u najširem smislu riječi, iako je naravno, dramski tekst istodobno i samostalna, u sebi zaključena i potpuna umjetnost riječi" (Inkret, 1986:39). Smatra se da možemo već u samom predlošku teksta uočiti kazališnost, koja je imanentna dramskoj strukturi: dramski će tekst uvijek sadržavati didaskalije i govor likova, odnosno sadržavat će barem didaskalije (npr. Handkeovu dramu *Sat, kada nismo ništa znali jedan o drugome*).

Vrlo brzo zaključujemo da su upravo didaskalije ono čime se dramski tekst razlikuje od ostalih umjetničkih vrsta. Dapače, kazališni tekstovi u uprizorenju ulaze u različite znakovne sustave koji mogu biti verbalni ili neverbalni.

"Konačni cilj svakog govornog komuniciranja je tvorba i prepoznavanje koherentnih jezičnih poruka. U tom procesu komunikacijska namjera je ono u skladu s čime govornik oblikuje svoju govornu strategiju, a sugovornik strategiju primanja poruka" (Vitez, 1999:36)

I ta komunikacijska namjera je poticaj sporazumijevanja i interpretiranja tekstualnosti.

Iako je u kazališnom uprizorenju velika skupina znakova koji se pojavljuju, razumijevanje je moguće i omogućeno unatoč drukčijoj kulturnoj

¹ Odluka za uporabu izraza "aktualizacija" najbolje je izražena još u članku Primoža Viteza (1999): «Aktualizacija je u jezičnom smislu srodna pojmu realizacije, samo što njezin smisao uključuje i vremenski i individualni moment trenutnog ostvarenja ili širenja sistema, a realizacija ima uži smisao ostvarenja i izvedbe i izvršenja. Verbinčev Rječnik stranih riječi (1994:23) termin "aktualizacija" objašnjava sloveniziranim oživljavanjem i ispunjavanjem, što u jeziku može značiti da jezični sistem, zapravo oživi tek kroz uporabu koja time ispunjava njegovu namjeru"

pozadini, jer ako i izostane jedan kôd, u predstavi je mnogo drugih koji ga mogu nadomjestiti.

Zato se suvremeno kazalište (i slovensko) u svojim uprizorenjima vrlo slobodno koristi tekstovima. Kako će se zapisana riječ realizirati u predstavi, ovisi o različitim konceptima. Realizacija teksta nije nužno konstitutivni element predstave (npr. vizualno kazalište koje se inspirira klasičnim dramskim tekstovima), ali je jedan od važnijih elemenata predstave jer gledatelj odnos s dramskim tekstom uspostavlja preko izrečenoga.

Za detaljniji pregled izabrao sam nekoliko suvremenih slovenskih predstava (Biljana Srbjanović - *Obiteljske priče*, Martin McDonagh - *Ljepotica iz Leenana*, Samuel Beckett - *U očekivanju Godota*, Bertolt Brecht - *Malograđanska svadba*, J. B. Moliere - *Škrtac*, *SS Sharpen your senses*, Vinko Moderndorfer - *Limunada Slovenica* - sve iz sezone 1999./2000.) U tim sam predstavama pogledao što se događa sa socijalnim stilovima slovenskog jezika pri aktualizaciji, elementom koji je na zvučnoj razini predstave opazajan i izrazito karakterističan.

Na temelju analize govornih situacija nekih predstava slovenske kazališne produkcije, možemo zaključiti da većina stvaralaca koristi u komunikaciji književno-razgovorni jezik, što je zapravo nepisano pravilo kazališnih djelatnika slovenskog kulturnog prostora. Naravno, to ne možemo i ne smijemo shvatiti kao opće obavezujuće pravilo.

U aktualizaciji teksta glumci najčešće (naravno, u dogovoru s redateljem i lektorom predstave), da bi se približili originalu, snižavaju stil napisanog teksta. Kao zanimljive primjere spomenut ću dvije predstave iz sezone 1999./2000. koje su, iako se poigravaju drugim elementima zvučne realizacije, ustrajale u standardnoj uporabi jezika u predstavi (*SS Sharpen your senses*, *Glej Ljubljana* i *Tri proizvoda Noordung*), SNG Drama Ljubljana) i na taj način traže drugačiji zvučni oblik jezika. Naravno, mogući su i odmaci u drugu krajnost gdje se standardni tekst reinterpreтира u posve dijalektalni oblik (Moliere: *Škrtac*, PDG Kranj)

Već u zapisu dramskog teksta možemo uočiti da se standardnost sačuvala samo u tekstovima *Škrtac*, *U očekivanju Godota* i *SS Sharpen your senses*. Svi ostali tekstovi već u zapisu koriste književno-razgovorni jezik, a primjetan je i prodor neknjiževnog razgovornog jezika. Koji su to odmaci od zapisanih tekstova? Nabrojimo najprimjetnije.

Na razini glasova najznačajniji odmaci posljedica su redukcije samoglasnika.

Navest ću neke od najočitijih (Slovenski pravopis 1 - Pravila, 1996):

- tzv. kratki infinitiv

napisani tekst written text	aktualizacija realization	predstava play
Na škatli lepo piše, da jo je treba dodajati postopoma.	Na škatli lepo piše, da jo je treba dodajat postopoma.	Ljepotica iz Leenane
Od nekdanj ti dopovedujem, da jih moraš dati dol vsak dan	Od nekdanj ti dopovedujem, da jih moraš dat dol vsak dan.	U očekivanju Godota
... zaleti se mu in začne kriliti z rokami in nogami.	...zaleti se mu in začne krilit z rokami in nogami.	Malogradanska svadba

- izgovor nenaglašenog participa na *-el* i *-il* kao *-u*

Andrija, si slišal, kaj ti je rekel oči.	Andrija, si slišal, kaj ti je reku očka .	Obiteljske priče
Milena, a nisem jaz tebi nekaj rekel?	Milena, a nisem m jās teb neki reku?	Obiteljske priče

- izgovor samoglasnika kao poluglasa, npr. *jaz, nič, semā*

Jaz se nimam koga bat.	Jās se nimam koga bat.	Obiteljske priče
Nič te ne dajem v nič.	Nāč te ne dajem v nāč .	Ljepotica iz Leenane

I još neke osobitosti neknjiževnog razgovornog jezika koje prodiru u općerazgovornu inačicu:

- glas [i] gubi se na kraju riječi

Tebi je to smešno?	A tebi je to smešno, al kaj?	Obiteljske priče
Daj usedi se.	Used se!	Obiteljske priče
Vnetega mehurja tudi nimam, kaj? To je tudi hipohondrija?	Wnetga mehurja tud nimam, a? To je tud hipohondrija?	Ljepotica iz Leenane

- glas [i] gubi se u sredini riječi

Kaj imaš ti za mislit?	Kaj maš ti za mislat?	Obiteljske priče
...ne bi mogla sama zmešati Complana ali pa malo pospraviti po hiši....	...ne bi mogla sama zmešat Complana al pa mal pospraut po hiši...	Ljepotica iz Leenane

U deklinacijama književno-razgovornog jezika uočavamo težnju za jednostavnijim rečenicama i veću učestalost sredstava za održavanje povezanosti s originalom: ponavljanje riječi za jasniju komunikaciju, umetanje uzvika itd.

Kadar pomislim... ves ta čas...	Kadar pomislim... veš, ves ta čas...	U očekivanju Godota
Zadnji trenutek...	Zadnji trenutek...ah, zadnji trenutek...	U očekivanju Godota
Ja, že jem, že jem.	Ja, ja, ja, ja, žc jem, že jem.	Malogradanska svadba
Dlje kot vi in mi vsi!	Dlje kot vi, no, in mi vsi!	Malogradanska svadba

Na leksičkoj razini primjetan je utjecaj razgovornih i dijalektalnih riječi, koje ulaze u više stilove, te zamjenjivanje riječi njihovim sinonimima.

Na slabo robo v trgovinah se ni mogoče zanesti.	Na šlampasto narejeno robo wtrgovinah se ne moreš zanest.	Malogradanska svadba
---	---	----------------------

Stilski, jezik se može i spustiti u niži regionalni razgovorni jezik, pa čak u dijalekt:

Kaj imaš ti za mislit? Če bi vsaj mislila, ko si solila župo.	Kaj maš ti za mislot? Mar bi misnala, ko si solila to župo.	Obiteljske priče
Če mi ga ti narediš, je tako gost in žmahten. Brez enega žmuklja, brez enega samega žmukeljčka.	Če mi ga ti naradiš, je tako gost in žmohten. Brez enga žmukla, brez enga samga žmukeljčka.	Ljepotica iz Leenane
Ves čas mi je pred očmi strašna nevarnost, ob kateri sva se prvič videla; nezaslišana velikodušnost, s katero ste tvegali svoje življenje, samo da bi rešili moje iz pobesnelih valov; vsa nežna skrb, s katero ste me obdajali, potem ko ste me potegnili iz vode, in stanovitno spoštovanje in goreča ljubezen, ki ju ne morejo omajati ne čas, ne težave in zaradi katerih pozabljate na starše in na dom in ostajate tukaj, kjer meni na ljubo skrivate svoj stan, saj so vas želje, da bi me lahko videli, nagnile k temu, da ste se preoblekli in sprejeli službo oskrbnika v hiši mojega očeta.	Čeu cajt mi je pred očmi grozna nevarnost, ob ker sva se tapruč vidla; nezaslišana velikodušnost, s kero ste tvegau svoj žiulene, sam da bo mojga rešu iz pobesnelh valov; vsa nežna skrb, s kero ste me obdajau, pol ko ste me potegnu iz vode, in stanovitøn spoštovanje in goreča lubezøn, zarad katerøh pozablate na starše in na dom in ostajate kle, kjer men na ljubo skrivate svoj stan, sej ste zato, da bi me lohk vidu, preobleku wtele smešne cune in prstau kot oskrbnik whiš mojga očeta.	Škrtac

U ovoj kratkoj analizi vrlo brzo opažamo da izbor govornog stila prvenstveno ovisi, prije svega o socijalnoj okolini likova koje glumci interpretiraju. U tekstovima o ljudima sa socijalnog ruba (*Obiteljske priče*, *Lepotna kraljica Leenana*) već je istaknuta namjera da se snizi socijalni stil jezika, a u aktualizaciji stvaraoci predstave sežu još niže. Vjerojatno u želji da preciznije i neposrednije karakteriziraju likove i događaje u predstavi u želji za “komunikacijskom koherentnošću kao rezultatu usklađenog djelovanja različitih autonomnih jezičnih i izvanjezičnih razina koje ulaze u tvorbu i određivanje prihvatljivih, dobro izgrađenih jezičnih poruka a time i učinkovitosti sporazumijevanja” (Vitez, 1999:29).

Obiteljske priče prikaz su obitelji u graničnim društvenim situacijama. Izrazita socijalna priča o međuljudskim odnosima u gradu. Već je prevoditelj snizio socijalni govorni stil, a stvaraoci su upotrijebili regionalni razgovorni jezik te tako situaciju približili slovenskom gledatelju. Npr.

- gubljenje samoglasnika, stapanje glasova, prijevoji (zamjenjivanje korijenskog samoglasnika, osobito prvog s posljednjim)

Andrija, daj takoj stran to žogo in si umij roke, preden oči ne ponori.	Andrija, dej takoj stran to žogo in pejt si umit roke, preden oči ne ponori.	Obiteljske priče
Če bi vsaj mislila, ko si solila župo.	Mar bi misnəla , ko si solila to župo.	Obiteljske priče

Gube se i osobitosti koje se pojavljuju izvan samoga grada (npr. pojavljivanje glasa [u] u prednaglasnom slogu, glasa [a] u zanaglasnom slogu, nastavak *-am* umjesto *-om* itd.), a stvara dojam urbanosti koji nema dodira s provincijalnim, a kamoli sa seoskim životom.

Lijepa kraljica iz Leenana, priča o gospodskoj majci i njezinoj kćeri neiživljene seksualnosti, postavljena je u udaljeno planinsko selo. Razina obrazovanosti likova je niska, pa očekujemo i govorni stil koji će podupirati njihov socijalni status, na što upućuje i uporaba, danas već rijetkih, arhaičnih riječi.

Brez enega žmuklja, brez enega samega žmukeljčka.	žmukelj - klja (star.) 1. sprimek, kepica: sprijeti se v žmukelj; žmuklji krvi, sluz: žmuklji v močniku / izpljunil je žmukelj žvečilnega tobaka 2. šop: žmukelj las; žmukelj trave (SSKJ)	Ljepotica iz Leenane
---	--	----------------------

U *Škrcu* se radi o izrazito “autorskom” čitanju teksta, podton socijalne okoline koji je prisutan kod Moliere dolazi u prvi plan i postaje karakterističan za cijelu predstavu. Gdje je u originalu građanska obitelj i škrti otac, u predstavi

u središte priče dolazi priprost gorenjski seljak i njegova obitelj. Radikalizacija teme ne odstupa, naravno od osnovne Molierove kritike ljudske slabosti i komedijskog žanra nego je približava suvremenom slovenskom gledatelju.

Malograđanska svadba pokazuje jezični stil koji nastoji ustrajati u općerazgovornoj uporabi jezika, iako kroz lik zbog njegovog socijalnog statusa, sve vrijeme ulaze riječi nižih stilski razina.

Manje su razlike u uprizorenju tekstova u kojima socijalna okolina likova nije posebno istaknuta ili karakteristična. U predstavi U očekivanju Godota neposredno označavanje potiskuje stil u pozadinu. Naime, Beckettov tekst je prvenstveno filozofski traktat o egzistenciji čovjeka. Podrijetlo glavnih likova nije bitno u socijalnom smislu, jer oni predstavljaju neposredne apstraktne ideje. Tome je prilagođen i govor koji je stilski neutralan, pa može postati i fleksibilan i eksperimentalan na drugim razinama (tu prije svega mislim na vrednote govornog jezika o kojima piše Petar Guberina).

Na poseban problem nailazili su stvaraoci predstave Limonada Slovenica, komedije o slijepom ekonomistu koji se sa svojim američkim pomoćnikom vraća u domovinu i upada u mrežu političkih igrica domaćih velikana. Govor je stilski neutralan – književno-razgovoran (osim majke i oca glavnog lika koji, govore dijalektom – znak doseljenika u grad koji se nikada nisu riješili svog karakterističnog govora). Promjene doživljava uloga stranog pomoćnika koji govori nepravilnim slovenskim:

Jaz pripraviti very good beefsteak za tvoja starši...	Jaz pripraviu very good beefsteak za tvoja starši...	Limonada Slovenica
Naš predsednik že ve, zakaj ti je dala častni doktorat American university.	Naša predsednik že ve, zakaj ti dala častni doktorat American university.	Limonada Slovenica

Uočavamo da su Alanov slovenski napravili konzistentnijim, manje naivnim – najčešće su pogreške u određivanju spola i broja, glagoli su pravilno konjugirani, iako postoje teškoće u pretvaranju u druga vremena.

U predstavi *SS Sharpen your senses* nailazimo na drugačiji problem. U aktualizaciji zapisanog teksta nema odstupanja, iako riječi gube semantičku razinu, odnosno, ona je potisnuta u pozadinu. A u središte dolazi slušni oblik i poigravanje intonacijama jer kontakti jezičnih pojava u govoru nisu posljedica ovisnosti pojedinih struktura. Na slušnoj razini predstava komunicira s mješavinom semantičke razine i zvučnog dojma koji stvara, što se, naravno, podudara sa samom strukturom dramskog teksta, koji nije narativan u smislu klasične dramaturgije nego priču gradi dojmovima, asocijacijama, intimnim razumijevanjima životne priče Gertrude Stein.

Govor, jedan od znakova kazališne predstave uvijek ovisi o ostalim znakovima. Čini se da su u slovenskim kazališnim predstavama stvaraoci svjesni moći govora i mogućnosti koje im nudi izbor različitih jezičnih stilova, jer u

predstavama koriste stilove od standardnog do dijalektalnog. "Tijelo čovjeka, zajedno s njegovim konvencionalno prepoznatljivim osobinama, okruženo ili opskrbljeno zbirkom objekata, postavljeno u prostor, zalažući se za nešto drugo da bi se publika odazvala. Da bi do toga došlo okruženo je različitim performativnim situacijama koje omogućuju da bude prihvaćen kao znak. Od tog trenutka nadalje zavjesa je dignuta. Od tog trenutka nadalje može se dogoditi bilo što – Odip preslušava Krappovu zadnju snimku, Godot susretne Celavu pjevačicu, Tartuffe umre na Julijinom grobu, Cid baci Dami s kamelijama u lice tortu sa šlagom." (Eco, 1990:110)

REFERENCIJE

- Eco, U.** (1990). *The Limits of Interpretation*. Bloomington IN: Indiana University Press.
- Toporišič, J.** (2000). *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Vitez, P.** (1999). Od idealnih jezikovnih struktur k strategiji realnega govora. *Slavistična revija* 47, 1.
- Inkret, A.** (1986). Drama in gledališče. *Literarni leksikon* 29, 39. *Slovenski pravopis 1 - Pravila*. Ljubljana: SAZU, DZS, 1996.
-

Tomaz Gubenšek
AGRFT Ljubljana, Slovenia

SPEECH STRATIFICATION IN CONTEMPORARY SLOVENE THEATRE

ABSTRACT

The treatment of written text in contemporary theatre performances is very liberal. How the written word will be realised on stage depends on the specific concept of the performance. In the past few seasons small, but by no means unimportant changes could be observed in the usage of speech in performances. After the period when speech was considered less important than the visual elements of the performance, in the recent seasons speech has been given more attention and used with the intention to achieve the highest possible degree of communication coherence. Lower types of speech than those proposed in the written texts were often used, with the aim to attain directness and vivacity in theatrical speech. The article offers a survey of the present circumstances and describes how the decisions on speech levels were dealt with in various recent Slovene performances: Čakajoč Godota (En attendant Godot/Waiting For Godot), Malomeščanska svatba (Die Kleinbürgerhochzeit/A Respectable Wedding), Družinske zgodbe (Obiteljske priče/Family Stories), Lepotna kraljica Leenana (The Beauty Queen of Leenane), SS sharpen your senses, Limonada Slovenica (Lemonade Slovenica), Skopuh (L'Avere/The Miser) and Ena, dve, tri (One, Two, Three). The selection of texts and performances is representative of different types of performances in Slovene theatres.

Key words: *artistic language, actualization of a play, spoken style, Slovene theatre*